

A JOG ERKÖLCSI, ILLETVE ERKÖLCSTŐL FÜGGETLEN MEGALAPOZÁSÁNAK A KÖVETKEZMÉNYEI FICHTE ÁLLAMELMÉLETÉRE NÉZVE

HANKOVSKY TAMÁS

1. BEVEZETÉS

Legyen csupán egy városnyi vagy nagyobb, az állam megértése a jog fogalmának tisztázását is feltételezi. Tanulmányomban Fichte erre vonatkozó két kísérletét mutatom be.¹ 1793-ban a francia forradalom legitimitása mellett érvelve, mint akkoriban sokan mások, a jogot az erkölcsi kötelesség kanti fogalmából és a kategorikus imperatívusból *kiindulva* definiálta, ami azt eredményezte, hogy „az állam majdnem teljesen eltűnt politikaelméletéből”.² Ennek megfelelően Fichtének 1793-ban még nem volt, vagy legfeljebb *negatív* értelemben volt csak államelmélete. Az 1796-os *Természetjog* fejtegetései viszont éppen egy államelméletre futnak ki. E két kísérletet időben csak három év választja el egymástól, ám ebben a három évben Fichte rátalált saját filozófiájára, a tudománytanra, és ennek talaján képes volt anélkül is megalapozni a jogot, hogy az erkölcsi törvényre kellett volna hivatkoznia. Ez az új megalapozásmód tette lehetővé (ez volt a szükséges, bár nem elégséges feltétele), hogy *pozitív* elmélettel állhatott elő az állammal, különösen az állam kényszerhez való jogával kapcsolatban.

Mivel *Az erkölcsök metafizikája* első részeként Kant csak 1797-ben tette közzé *A jogtan metafizikai elemét*, követői kezdetben arra kényszerültek, hogy politikai és jogfilozófiai kérdésekben más műveiben keressenek útbaigazítást. Amikor Fichte 1796-ban *A természetjog alapja, a tudománytan elvei alapján* címen kiadta saját eredményeit, legalább *Az örök békéről* bizonyos utalásai alapján remélhette, hogy nézetei összhangban vannak a mesterével. 1793-ban azonban, az *Adalék a közönség francia forradalomra vonatkozó ítéletei helyesbítéséhez* megírásakor még csak a kanti morálfilozófiára, különösen *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésére* támaszkodhatott.

¹ Fichte magyarul nem olvasható műveit az összkiadás (GA) alapján idézem: Reinhard Lauth et al. (szerk.): *Johann Gottlieb Fichte Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962–2010.

² Stefan Reiß: *Fichtes „Reden an die deutsche Nation“ oder: Vom Ich zum Wir*. Berlin, Akademie, 2006. 84.

2. ADALÉK A KÖZÖNSÉG FRANCIA FORRADALOMRA VONATKOZÓ ÍTÉLETEI HELYESBÍTÉSÉHEZ

Természetesen nem arra törekedett, hogy a politikát, az államot vagy a jogot közvetlenül a morálból vezesse le, hiszen önmagában véve az erkölcs csak akkor lehetne a politikai rend alapja, ha az emberek állhatatosan követnék az elveit. Ám az etika olyan központi helyet töltött be, és annyira hangsúlyos volt az addig ismert kanti elméletben, hogy a jogot Fichte csak hozzá viszonyítva tudta definiálni. Még ha aktuális célja, vagyis a forradalom igazolása szempontjából az így nyert jogfogalom termékeny volt is, később maga is belátta, hogy tarthatatlan.

2.1. A JOG NEM AZZAL KAPCSOLATOS, AMIT KELL, HANEM AMIT SZABAD

Lássunk egy problémát, amely a jognak az erkölcs felől való megalapozásából következik! A kötelesség fogalma Fichte szemében olyan szorosan kötődött az erkölcsi törvényhez, hogy nehéz lett volna másfajta kötelességet elképzelnie, mint erkölcsit.³ Egyik legfontosabb premisszája ekkoriban az emberi autonómia volt, vagyis az, hogy „az ember, mint eszes lény, teljességgel és kizárólag az erkölcsi törvény alatt áll”,⁴ így kizárólag ebből a törvényből fakadnak a kötelességei. Ennek megfelelően a jogot – mivel mégiscsak különböznie kell a moráltól – nem definiálhatta a kötelesség egyik fajtájaként. Ezért korai elméletében az egyik ember joga *nem* olyasmi volt, ami a másikat valamilyen magatartásra kötelezi, amit másoknak tiszteletben kell tartania, hanem arra vonatkozott, amit az adott ember mindenki másra való tekintet nélkül megtehet. Míg tehát Fichte szerint a kötelesség azt írja elő, hogy mit *kell* tennem, a jog azt, hogy mit *szabad*.

Könnyű belátni, hogy ez a jogfogalom csak akkor plauzibilis, ha a természeti állapot izolált emberére vagy a társadalmi állapot emberének olyan jelentéktelen cselekvéseire koncentrálunk, amelyeket mindenki másra való tekintet nélkül is megtehet. Ha viszont a politikai közösség életét befolyásoló tettekről van szó, az egyik ember joga óhatatlanul kötelességeket ró a töb-

³ Wolfgang Kersting: *Kant über Recht*. Paderborn, Mentis, 2004. 178. Sőt, Fichte szerint a „kötelesség fogalma, amely [az erkölcsi] törvényből származik, legtöbb jegyét tekintve egyenesen ellentétes a jog fogalmával”. (Fichte: A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint. (Részelt) (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 147–236, 191 (GA I,3,259)) Vö. Fichte: Zur Recension der Naturrechte für das Niethammersche Journal. GA II,3,395–406; 405. A jogi kötelességet ugyanis általában kikényszeríthetőnek gondoljuk, az erkölcsi kötelesség viszont az autonómia fogalmához kapcsolódik.

⁴ Fichte: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die französische Revolution. GA I,1,203–404; 236.

biekre, legalább annyit, hogy el kell tűrniük, hogy megteszi, amihez joga van. Eszerint állami keretek között nem létezhet olyan jog, amely csak jogosultat ismer, de kötelezettet nem, vagy másképp mondva, Fichte jogfogalma inkább illik a természeti állapothoz, mint a társadalmihoz. Éppen ezért is volt alkalmas arra, hogy a forradalom, a fennálló társadalmi-politikai keretek felszámolásának legitimitására következtessen belőle.

2.2. A JOG MEGALAPOZÁSA A KATEGORIKUS IMPERATÍVUSZBÓL

Eddig csak azt láttuk, hogy a francia forradalomról szóló mű szerint mennyire idegen egymástól a kötelességfogalomra, a „kell”-re épülő erkölcs, illetve a megengedettség fogalmára, a „szabad”-ra épülő jog, pedig korábban azt állítottam, hogy Fichténél a két terület majd csak az 1796-os *Természetjogban* lesz független egymástól. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy 1793-ban hogyan kapcsolódtak össze különbségük ellenére is, hogyan lehetett az egészen korai Fichténél a kanti morálfilozófia és a kategorikus imperatívusz a jog dedukciójának kiindulópontja. Először is arra érdemes felfigyelni, hogy az a cselekvő előtt álló lehetőség, az a „szabad”, amelyről a jog beszél, nem tetszőlegességet, teljes szabályozatlanságot jelent, hanem egy törvény által biztosított szabadságot.⁵ Így ha nem is a kötelesség, de a törvény közös nevezőt biztosít a jog és az erkölcs számára. Mindkettő egy törvénnyel kapcsolatos, mégpedig Kant erkölcsi törvényével.

Jóllehet a kanti etika közismerten a „mit kell tennem” kérdésre keresi a választ, Fichte és a korabeli kantiánusok abból indultak ki, hogy a híres kategorikus imperatívusz közvetlenül csak megengedett és meg nem engedett cselekedeteket különít el egymástól. Megengedi az olyan cselekvést, amelynek maximája általánosítható, de ez nem jelenti azt, hogy minden ilyen cselekvést meg is parancsol. Csak azokat jelöli ki kötelezőként, amelyeknek megfelelő értelemben vett ellentéte olyan maximát követ, amely nem általánosítható. Kant példájával élve, a rám bízott letétet visszaszolgáltatni kötelesség, mert a megtartása sértené az erkölcsi törvényt. A kategorikus imperatívusz alapján tehát a cselekvések két osztályba sorolhatók, a megengedettek és a meg nem engedettek osztályába, és az előbbi valódi részét képezik az olyanok, amelyek egyszersmind kötelezők is.⁶ Fichte szerint a meg nem engedett cselekvésekre nincsen jogunk, viszont minden megengedett cselekvésre *jogunk* van, ezen belül azokra, amelyek ráadásul kötelezőek is, másra átruházhatatlan, *elidegeníthetetlen jogunk* van.⁷

⁵ Vö. Fichte: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile. GA I,1,220.

⁶ Vö. Kersting: *Kant über Recht*. 178.

⁷ Vö. Fichte: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile. GA I,1,220.

Azért mondjuk, hogy Fichte korai koncepciója nem választja el egymástól a jogot és az erkölcsöt, mert arra a kérdésre, hogy egy adott cselekvésre jogom van-e, illetve hogy miért van jogom, az erkölcsi törvényre hivatkozva lehet választ adni. Mindenre azért van jogom, mert az erkölcsi törvény megengedi. Még ha jogaim jelentős részével nem is kötelességem élni, elidegeníthetetlen jogaimról önként sem mondhatok el, mert ezzel elmulasztanék valamit, ami erkölcsileg kötelező. Ez utóbbi jogaim korlátozása ellen minden erőmmel fel kell lépnem, mert velük együtt ember mivoltomhoz tartozó szabadságomat védelmezem.

2.3. KÖVETKEZMÉNYEK AZ ÁLLAMRA NÉZVE

E morálfilozófiára alapozott jogértelmezéséből az következik, hogy az állam kicsi, gyenge és instabil lesz. A korai Fichténél a társadalmi szerződésben a felek jogaik sokkal kisebb hányadáról mondanak le egymás javára, és így az államnak sokkal kevesebb jogosultsága és feladata van, mint a klasszikus kontraktualizmus szerzőinél megszokott. Nála ugyanis a természeti állapot emberei nem hiánylények, hanem teljes értékű morális szubjektumok, akiknek az együttélését az erkölcsi törvény szabályozza,⁸ és akiknek legfontosabb érdekük szempontjából, tudniillik, hogy betöltsék ember mivoltukból fakadó rendeltetésüket, nincs szükségük se a szerződéssel nyert polgártársaikra, se az állam gondoskodására. Az állam csekély szerepét jól szemlélteti a következő két idézet. Az elsőben csak arról van szó, mit nem szabad tennie. „A kérdés, hogyan ragadható meg legjobban az állam végső célja, a következő kérdés megválaszolásától függ: mi az egyes ember végső célja. Erre a kérdésre a válasz tisztán morális, és az erkölcsi törvényen kell alapulnia, amely egyedül uralkodik az emberen mint emberen, és amely kijelöli az ember végső célját. Az erkölcsi törvényből elsőként minden morálisan lehetséges állam következő kizárólagos feltétele következik: végső célja nem mondhat ellent az egyes ember erkölcsi törvény által előírt végcéljának.”⁹ A második idézet egy lépéssel tovább megy. „A polgári törvényhozásnak semmi dolga az ész erkölcsi törvényével, amely nélküle is tökéletesen teljes, és felesleges és káros volna, ha új szankciókkal kívánná megtámogatni. A polgári törvényhozás területe az, amit az ész szabadnak hagyott meg, rendelkezései *az ember elidegeníthető jogaival* kapcsolatosak.”¹⁰

A társadalmi szerződés tehát a morálisan közömbös cselekvéseimet szabályozza, azokat, amelyeket eredetileg éppúgy jogom volna megtenni, mint

⁸ Reiß: *Fichtes „Reden an die deutsche Nation“*. 79.

⁹ Fichte: *Beitrag zur Berichtigung der Urtheile*. GA I,1,221.

¹⁰ Fichte: *Beitrag zur Berichtigung der Urtheile*. GA I,1,238. Vö. 278.

elmulasztani. És nemcsak eredetileg, a természeti állapotban, hanem érdekes módon a szerződéskötés után is! Fichte korai politikai filozófiájának jellegzetes vonása, hogy elidegeníthető jogaim elidegenítése bármikor visszavonható, mert csak mindenkori szabad döntésemén múlik, hogy visszaveszem-e őket. Ehhez a kontraktualizmus gondolatvilágában szokatlan tételhez egy korábban részben már idézett radikális premissza vezet. „Ha az ember, mint eszes lény, teljességgel és kizárólag az erkölcsi törvény alatt áll, akkor nem szabad más törvény alatt állnia, és egyetlen lény sem merészelhet más törvényt helyezni fölébe. Ahol a törvénye szabadságot ad, ott az ember teljesen szabad. Ahol engedélyt ad számára, ott az önkényére utalja, és megtiltja neki, hogy erre az esetre nézve más törvényt fogadjon el, mint az önkényét.”¹¹ Fichte itt abszolutizálja az erkölcsi törvény felettünk való hatalmát, és még az erkölcsileg semleges területen sem hagyja jóvá, hogy bárki is kényszerítsen bennünket, még olyasvalaki sem, akivel szerződést kötöttünk. Az állam sem vethet alá bennünket más kényszerítő erejű törvényeknek, mint amely alatt tőle függetlenül is állunk, és amellyel neki még annyi dolga sincs, hogy a betartására ösztönözzön. Így fontosabb funkciók nélkül marad, és a polgárok életében betöltött szerepe leginkább egy moderátoréhoz hasonlít, aki a felek kommunikációját segíti.

Amilyen eszköztelen és jelentéktelen az állam, éppoly instabil is. Amikor ugyanis valaki magára nézve kötelezőnek fogadja el, amit a társadalmi szerződésben vállalt, pusztán saját akaratának, önkényének engedelmeskedik, márpedig Fichte szerint „az ember elidegeníthetetlen joga, hogy megváltoztassa az önkényét”.¹² Bármikor dönthet úgy, különösen, ha sérülnek a jogai, hogy kilép az államból, és csak annyit teljesít a többiekkel szemben, amennyit erkölcsi kötelessége diktál. Másfajta *kötelessége* ugyanis – mint láttuk – nem lehet. Ráadásul ezzel a lépéssel nem is veszít sokat, mert az egészen korai Fichte szerint a legitim állam kicsi és gyenge, és még ideális esetben is keveset nyújtana a polgárainak, a ténylegesen fennálló államokat pedig leginkább az intézményesült jogsértések jellemzik.

3. A TERMÉSZETJOG ALAPJA, A TUDOMÁNYTAN ELVEI ALAPJÁN

Fichte már a megírásakor is tisztában volt vele, hogy a francia forradalom jogszerűségét igazoló művének van egy fontos hiányossága. Egy Kantnak címzett levelében elismerte, hogy nem volt képes a társadalmi igazságtalanságok ellen olyan eszközt javasolni, amellyel azok a *rend megbontása nélkül*

¹¹ Fichte: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile. GA I,1,236.

¹² Fichte: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile. GA I,1,305.

kiküszöbölhetőek volnának.¹³ 1796-ban *A természetjog alapja, a tudománytan elvei alapján* viszont már erre is képes volt, hiszen olyan elméletet dolgozott ki, amelyben büntetés formájában az állami kényszernek is helye van. Ehhez arra volt szükség, hogy a jog teljesen elváljon a moráltól, amelyből Fichte szerint inkább következik a kényszer korlátozása, mint igazolása.¹⁴ A változást azonban nem a rend megőrzésének célja motiválta, és még csak nem is annak felismerése kényszerítette ki, hogy „egyáltalán nem lehet belátni, hogyan lehet egy feltétlenül parancsoló és ezáltal mindenre kiterjedő erkölcsi törvényből a megengedés törvényét levezetni.”¹⁵ A döntő tényező az volt, hogy nem volt többé szükség a jog erkölcsi megalapozásra, mert – mint a mű címe is jelzi – Fichtének rendelkezésére állt már egy még megbízhatóbb alap, maga a tudománytan, amelyre a logikától az esztétikáig minden filozófiai diszciplínát, így az etikát és a neki mellérendelt jogot is alapozni tudta.

3.1. A JOG MORALITÁSTÓL FÜGGETLEN MEGALAPOZÁSA

A tudománytan az embert az én fogalma segítségével ragadja meg. Az én viszont lényege szerint szabadság, de ugyanakkor öntudat is. Az embernek tehát szabadnak kell tudnia magát, ám ez Fichte nagyhatású interszubbektivitás-elmélete szerint csak akkor lehetséges, ha valaki cselekvésre szólítja fel.¹⁶ Amikor valaki felszólít engem, szabadnak ismer el, hiszen nem tárgyként kezel vagy kényszerít, hanem korlátozza saját szabadságát, és teret nyit az én szabad megnyilvánulásom számára. Azzal győzhetem meg róla, hogy nem tévedett velem kapcsolatban, és érdemes továbbra is így kezelnie, ha én is szabadnak ismerem el őt, vagyis korlátozom a szabadságomat az ő javára.¹⁷ „Az eszes lények között levezetett viszonyt, hogy a maga szabadságát mind-egyiknek korlátoznia kell a másik szabadsága lehetőségének fogalmával, azzal a feltétellel, hogy az előbbi szintén korlátozza a maga szabadságát a másik szabadságának lehetőségével, ezt a viszonyt *jogviszonynak* nevezzük”.¹⁸

¹³ Vö. Fichte: Levél Immanuel Kanthoz (1793. 9. 20.). GA III,1,431–432; 431–432.

¹⁴ Fichte: Zur Recension der Naturrechte. GA II,3,401.

¹⁵ Fichte: Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. GA I,3,311–460 és GA I,4,1–165; GA I,3,324. Vö. Fichte: A természetjog alapja. 191–192 (GA I,3,259–260), Fichte: Zur Recension der Naturrechte. GA II,3,405.

¹⁶ Ld. Hankovszky Tamás: „Az eredeti öntudat énjé”. Fichte az emberi öntudat gyökeréről. In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2015*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2015. 23–39.

¹⁷ Fichte: A természetjog alapja. 180 (GA I,3,351).

¹⁸ Fichte: A természetjog alapja. 190 (GA I,3,358).

Ezzel a jog a moralitástól független, transzcendentális megalapozásra tett szert.¹⁹ Ennek megfelelően az iménti idézet eredetijében csak felszólító mód, nem pedig erkölcsi értelmű „kell” (sollen) szerepel,²⁰ mint ahogy nem is szerepelhet, hiszen a szabadság korlátozása a kölcsönösség feltételhez kötődik, vagyis legfeljebb hipotetikus imperatívusz vonatkozhatna rá. Fichte tehát kitart korábbi – *Es örök békéről* egy tévesen értelmezett megjegyzése alapján²¹ Kantnak is tulajdonított – álláspontja mellett, amely szerint a jog nem a kötelességeinkre, hanem törvényes lehetőségeinkre vonatkozik. Így azonban egyelőre nem világos, hogyan teljesít többet az új elmélet az állam stabilitása és hatalma szempontjából, mint a korábbi. Ha korábban a jogok morális megalapozása ellenére is az volt a probléma, hogy a polgárnak nem volt kötelessége alávetnie magát az államnak, akkor most, amikor a jog teljesen leválik az erkölcsről, még inkább ez fenyeget. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egyrészt a jog transzcendentális dedukciója értelmében a másik emberre csak ahhoz van szükségem, hogy első alkalommal tudatára jussak a szabadságomnak, de az nem következik belőle, hogy a jogviszonyt később is fenn kellene tartanom, másrészt hogy Fichte olyan gyakorlati törvényt sem ismer, amely politikai közösségbe kényszeríthetne.²²

Ezzel együtt is elmondható, hogy Fichte a szubjektivitás lehetőségi feltételeit kutatva meghaladta korai koncepciójának individualizmusát, amely szerint a teljes autonómiával felruházott egyes ember senki másra nem szorul, és akár magányosan is teljes életet élhet a természeti állapot morális törvény által uralt világában. A tudománytan elvei alapján eljutott a tételig, hogy az ember „csak emberek között válik emberré, s mivel az ember semmi más nem lehet, csak ember, és egyáltalán nem volna, ha nem ember volna, ezért

¹⁹ Egy levelében Fichte így anticipálja és foglalja össze sommásan ezt a megalapozást. „(Az individualitás feltételei a jogok.)” Fichte: Levél Friedrich Heinrich Jacobihoz (1795. 8. 30.). (ford. Hankovszky Tamás) In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2015*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2015. 34–35; 35 (GA III,2,392).

²⁰ Jóllehet Fichte a német eredetiben az idézet helyen a „müssen” igét sem használja, analóg helyeken, például néhány sorral feljebb, ez szerepel. Ez a „kell” logikailag megelőzi az erkölcsiséget és a „sollent”, amennyiben már az individualitásnak is feltétele. Vö. Hansjürgen Verwey: *Recht und Sittlichkeit in J. G. Fichtes Gesellschaftslehre*. Freiburg – München, Alber, 1975. 90–91.

²¹ Immanuel Kant: *Az örök békéről*. Filozófiai tervezet. (ford. Mesterházi Miklós) in Kant: *Történefilozófiai írások*, [H. n.], Ictus, 1997. 255–309; 263. Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts*, GA I,3,324.

²² Vö. Michael Bastian Weiß: *Der Staat und die bürgerliche Gesetzgebung: Fichtes Theorie der öffentlichen Gewalt*. In Günter Zöller (szerk.): *Der Staat als Mittel zum Zweck. Fichte über Freiheit, Recht und Gesetz*. Baden-Baden, Nomos, 2011. 67–90; 68.

ha egyáltalán léteznie kell embereknek, akkor több embernek kell léteznie”.²³ Mivel azonban a politikai közösség és az állam transzcendentális dedukcióját már nem volt képes végrehajtani, továbbra is a kontraktualizmus jól ismert logikájára és fogalmaira kellett támaszkodnia. Csakhogy míg korábban a kontraktualizmust szinte csak azért tette magáévá, hogy a lehető leggyengébb társadalmi szerződést tételezve e szerződés felbonthatósága és a már-már ideálisnak ábrázolt természeti állapothoz való visszatérés mellett érvelhessen, 1796-ban erős, egyes vonásaiban totalitárius államot vázol fel.

3.2 KÖVETKEZMÉNYEK AZ ÁLLAMRA NÉZVE

Egy ilyen államot éppen a jog és az erkölcs szétválasztása tesz szükségessé és stabilá. A szétválasztás értelmében ugyanis az emberi életnek azt a fontos aspektusát, amelyre a jogok vonatkoznak, az erkölcsi törvény se nem szabályozza, se nem védi, és mivel a jog megengedést fejez ki, nem pedig kötelességet, senki sem számíthat arra, hogy a többiek maguktól is tiszteletben tartják majd a jogait. „Nem adható meg semmiféle abszolút ok arra vonatkozólag, miért kellene valakinek a jogi formulát – korlátozd szabadságodat úgy, hogy a másik melletted szintén szabad lehessen – akarata és cselekedetei törvényévé tennie. Annyit [azonban] be lehet látni, hogy szabad lényeknek mint olyanoknak a közössége nem állhat fenn, ha nincs mindenki alávétve ennek a törvénynek, [és] hogy aki akarja ezt a közösséget, annak szükség-szerűen akarnia kell a törvényt is, hogy tehát e törvény hipotetikus érvénnyel bír. Ha szabad lények mint olyanok közössége lehetséges kell legyen, akkor a jogi törvényeknek érvényesülnie kell.”²⁴ Nem érvényesülhetnek azonban, ha nincsen erős állam, amely akár kényszerrel is érvényesíti őket. Egy olyan világban, ahol elkerülhetetlenek az emberek közötti interakciók, csak az élhet kiszámítható módon a jogaival, aki maga mögött hagyja a természeti állapotot, amely 1796-ban már Fichténél is mindenki háborúja mindenki ellen, és garanciákkal ellátott szerződésre lép a többiekkel.²⁵

Akármilyen sok jogról kell is lemondani a társadalmi szerződésben, senki nem fogja „megbontani a rendet”, nem fog forradalmat kirobbantani vagy egyenileg visszatérni a természeti állapotba. Mégpedig nem erkölcsi okokból, hiszen az erkölcsnek nincs jogi és politikai relevanciája, hanem azért, mert ellenkezne az érdekeivel. A természeti állapot Fichte újabb elméletében már

²³ Fichte: *A természetjog alapja*. 174 (GA I,3,347).

²⁴ Fichte: *A természetjog alapja*. 233 (GA I,3,387).

²⁵ Bernhard Jakl: *Der Staat und der Bürgervertrag: Fichtes Grundlegung der politischen Gemeinschaft*. In Günter Zöller (szerk.): *Der Staat als Mittel zum Zweck. Fichte über Freiheit, Recht und Gesetz*. Baden-Baden, Nomos, 2011. 47–66; 52.

nem olyan élehető világ, mint a korábbiiban volt, ahol egy abszolutizált erkölcsi törvény uralma alatt állt. A jog és az erkölcs szétválasztása az erkölcsi törvény érvényességi körének korlátozását jelenti. A jogok tőle függetlenül léteznek, és tőle független módon kell megvédeni őket. Az új elmélet szerint a természeti állapotban az ember „hiánylény”,²⁶ mert a többi ember létezésénél és ember mivoltánál fogva legfontosabb javát fenyegeti: nem az életét, mint Hobbesnál, hanem az ember mivoltához tartozó szabadságát, amelyet ezért csak állami keretek között védhet meg.

Szerencsére a jognak az erkölcs fennhatósága alól való kivonása azt is lehetővé teszi, hogy az állam erős legyen, és meglegyenek a megfelelő eszközei a jogrend biztosítására, vagyis lehetővé teszi, hogy a társadalmi szerződés a jog kikényszeríthetőségét is magában foglalja. A jog ugyanis, mivel semmilyen kapcsolata nincs többé a jó akarattal vagy a belső érzülettel, kizárólag a külső cselekedetek szabadságára vonatkozik,²⁷ így tiszteletben tartása a morális autonómia sérelme nélkül is kikényszeríthető.²⁸ A jog felhatalmazás arra, hogy megtegyek, vagy éppen elmulasszak valamit, és a többiektől csak annyit várok, hogy tartózkodjanak az olyan cselekvéstől, amellyel ebben megzavarnának. Hogy közben milyen az érzületük, hogy önként biztosítják számomra azt a szabadságot, amelyet az imént idézett „jogi formula”, illetve az annak érvényesülését biztosító szerződés nekem juttat, vagy kényszer hatására, az nem tartozik sem rám, sem a szabadságot biztosítani hivatott államra. „Mindenkinek csak a másik legalitására, de semmi esetre sem a moralitására lehet igénye”.²⁹

4. KITEKINTÉS

Fichte tisztában volt vele, hogy az általa leírt államot csak az érdek vagy, ahogy később kritikusan nevezte, az önzés tartja össze, de ezt egyelőre éppen úgy jóváhagyta, mint azt, hogy mihelyt az ilyen állam létrejön, eltűnik az addigi közösség és a nép mint egész, és csak alattvalók pusztá aggregátuma marad a helyén.³⁰ Későbbi politikai filozófiájában azonban fokozatosan eltávolodott a jogot és az erkölcsöt szétválasztó koncepciótól. Ennek háttérében részben a tudománytanon belüli hangsúlyeltolódások álltak, részben a napóleoni háborúkban elszenvedett német vereség, amelyből azt a tanulságot

²⁶ Jakl: *Der Staat und der Bürgervertrag*. 73.

²⁷ Vö. Reiß: *Fichtes „Reden an die deutsche Nation“*. 91.

²⁸ Jakl: *Der Staat und der Bürgervertrag*. 50.

²⁹ Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,3,425.

³⁰ Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,3,452.

vonta le, hogy pusztán a jogokra nem épülhet erős politikai közösség. 1807-ben a *Beszédek a német nemzethez* már olyan morális kötelékek létrehozására buzdít, amelyek az egyes embert a másikhöz és az immár döntően nem is államként, hanem nemzetként megragadott politikai közösség egészéhez tudják láncolni.

5. IRODALOM

GA = Johann Gottlieb Fichte: *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Szerk.: Reinhard Lauth *et al.* Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962–2010.

Fichte, Johann Gottlieb: A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint. (Részelt) (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 147–236 (GA I,3,329–388).

Fichte, Johann Gottlieb: Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die französische Revolution. GA I,1,203–404.

Fichte, Johann Gottlieb: Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. GA I,3,311–460 és GA I,4,1–165.

Fichte, Johann Gottlieb: Levél Friedrich Heinrich Jacobihoz (1795. 8. 30.). (ford. Hankovszky Tamás) In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2015*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2015. 34–35. (GA III,2,391–393)

Fichte, Johann Gottlieb: Levél Immanuel Kanthoz (1793. 9. 20.). GA III,1,431–432.

Fichte, Johann Gottlieb: Zur Recension der Naturrechte für das Niethammersche Journal. GA II,3,395–406.

Hankovszky Tamás: „Az eredeti öntudat énje”. Fichte az emberi öntudat gyökeréről. In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2015*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2015. 23–39.

Jakl, Bernhard: Der Staat und der Bürgervertrag: Fichtes Grundlegung der politischen Gemeinschaft. In Günter Zöller (szerk.): Der Staat als Mittel zum Zweck. Fichte über Freiheit, Recht und Gesetz. (Staatsverständnisse 39) Baden-Baden, Nomos, 2011. 47–66.

- Kant, Immanuel: Az örök békéről. Filozófiai tervezet. (ford. Mesterházi Miklós) in Kant: *Történetfilozófiai írások*, [H. n], Ictus, 1997. 255–309.
- Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn, Mentis, 2004.
- Reiß, Stefan: *Fichtes „Reden an die deutsche Nation“ oder: Vom Ich zum Wir*. Berlin, Akademie, 2006.
- Verweyen, Hansjürgen: *Recht und Sittlichkeit in J. G. Fichtes Gesellschaftslehre*. Freiburg – München, Alber, 1975.
- Weiß, Michael Bastian: Der Staat und die bürgerliche Gesetzgebung: Fichtes Theorie der öffentlichen Gewalt. In Günter Zöller (szerk.): *Der Staat als Mittel zum Zweck. Fichte über Freiheit, Recht und Gesetz*. (Staatsverständnisse 39) Baden-Baden, Nomos, 2011. 67–90.